

MĂRTURII ORTODOXE ȘI ISTORICE
ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC
ÎN SECOLELE V-XVI

VOL. III

EDITORI:

Ștefan Starețu • Mircea Constantin Vadin

**Volum publicat cu binecuvântarea
Î.P.S. dr. Laurențiu Liviu Streza,
Mitropolit al Ardealului**

Sub coordonarea
Starețului Schitului Sf. Efrem cel Nou,
Protosinghel Clement (Dr. Mircea Constantin Vadin)
CENTRUL DE STUDII DE TEOLOGIE ȘI ISTORIE
Director onorific coordonator

CONTENTS

CUVÂNT ÎNAINTE	7
----------------------	---

PARTEA I TEXTE ISTORICE

LA HOTARELE CREȘTINĂȚĂII DE RIT *LATIN* ȘI ALE CELEI DE RIT *GREC*: URMAȘII ROMEI DIN PONTUL EUXIN ȘI DE LA MAREA BALTICĂ

<i>Dr. Alexandru Simon</i>	11
----------------------------------	----

- ORIGINEA ITALIANĂ A LITUANIEȚILOR
ȘI O VOCE DISCORDANTĂ12
- POLONEZII, LITUANIEȚII ȘI ROMANITATEA
VALAHILOR DE LA 1359 LA 147516
- CASA DE JAGIELLO ȘI ROMANITĂȚILE
„INCONJURĂTOARE” LA VREMEA RENĂȘTERII20
- PLANURILE ȘI LUMILE LUI FILIPPO BUONACCORSI
CALLIMACHUS23

AT THE BORDERS OF LATIN RITE AND GREEK RITE CHRISTENDOM: THE ROMAN OFFSPRING AT THE BLACK AND AT THE BALTIC SEA27

SFÂNTUL VOIEVOD ȘTEFAN CEL MARE – MĂRTURII DIN ȘCHEII BRAȘOVULUI

<i>Pr. prof. dr. Vasile Oltean</i>	28
--	----

- CONCLUZII42
- BIBLIOGRAFIE.....43

SAINT VOIVODE STEPHEN THE GREAT – TESTIMONIES FROM SCHEII BRASOV44

INFORMAȚII DOCUMENTARE ȘI CULTURALE DOLJENE PENTRU UN PORTRET PRIN TIMP AL DOMNITORULUI ȘTEFAN CEL MARE

<i>Prof. univ. dr. Dinică Ciobotea • Prof. Ion Zarzără</i>	46
--	----

DOCUMENTARY AND CULTURAL INFORMATION FILED FOR A PORTRAIT THROUGH TIME OF KING STEPHEN THE GREAT.....58

BISERICA SFÂNTUL ILIE, SAT SFÂNTUL ILIE, COMUNA ȘCHEIA, JUDEȚUL SUCEAVA	
<i>Expert restaurator, Dr. Alexandrina Mustea</i>	60
SAINT ILIE CHURCH, SFÂNTUL ILIE VILLAGE, ȘCHEIA COMMUNE, SUCEAVA COUNTY	
	76
LUMEA VLAHĂ	
<i>Dr. Ștefan Starețu</i>	78
· INTRODUCERE	78
· DETALIEREA REFONDĂRII MOSCOVEI	94
· ISTORIA NUMELUI ETNIC AL RUSIEI	98
· TEMA CAVALCADEI	107
· BALADA DIN CARAȘOVA A LUI ȘTEFAN CEL MARE ÎN CONTEXTUL CULTURII VLAHE	130
· ȘTEFAN, VOJVODA VOLONSKI	132
· ALFABETUL VALAH	135
· PRIMA CARTE DE CULT DIN SPAȚIUL ROMÂNESC	143
· RĂDĂCINI ȘI CONEXIUNI ALE LUMII VLAHE	149
· SIMBOLIZĂRI ESENȚIALE ÎN LUMEA VLAHĂ	156
· SIMBOLIZĂRI REGALE ȘI IMPORTANȚA LOR	163
· SEMNIFICAȚIA ÎMPĂRĂȚIEI CEREȘTI ÎN POLITICA SECOLELOR XIV-XVI	175
· RAMIFICAREA ȘI COMPLEXITATEA ÎNRUDIRILOR ÎN LUMEA VLAHĂ	185
· EPILOG	193
THE VLACH WORLD	196
TÂNĂRUL DESPOT DE LA RĂZBOIENI. BRANKOVICII ȘI IMPLICAREA LOR ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC ÎN SEC. XV	
<i>Dr. Ștefan Starețu</i>	200
THE YOUNG DESPOT FROM THE RAZBOIENI. THE BRANKOVICI AND THEIR INVOLVEMENT IN THE ROMANIAN SPACE IN THE 15TH CENTURY	
	215
PARTEA a II-a TEXTE LITERARISTORICE	
VIAȚA BINECREDINCIOASEI DOAMNE MARIA VOICHIȚA, SCRISĂ DE ȘTEFAN DIAC LA SUCEAVA ÎN ANUL 1511 (ESEU)	
<i>Dr. Ștefan Starețu</i>	219
· PARTEA I-A	219
· PARTEA A II-A	251
IMNUL BUCOVINEI DE NORD	
<i>Dr. Ștefan Starețu</i>	255

CUVÂNT ÎNAINTE

Avem plăcerea să vă supunem atenției *Volumul III* din seria cu tema generală *Mărturii Ortodoxe și Istorice în Spațiul Românesc – în secolele V – XVI*, volum dedicat aniversării a 30 de ani de la canonizarea Sfântului Voievod Ștefan cel Mare (1992-2022), care prezintă câteva dintre ultimile cercetări ce se încadrează în tema amintită și idei care pot clarifica sau aprofunda unele dintre aspectele importante ale istoriografiei românești și într-un context mai amplu, chiar balcanic. Mulțumim pe această cale celor care au răspuns apelului nostru și îi asigurăm de toată prețuirea noastră. Intenția noastră este ca seria acestor volume să continue, inclusiv în baza unor simpozioane care să ne permită un schimb direct de idei.

Editorii

Sfântul Voievod Ștefan cel Mare

LBRIS

We know
books

PARTEA

I

TEXTE ISTORICE

LIBRIS

We know
books

LA HOTARELE CREȘTINĂȚĂȚII DE RIT LATIN ȘI ALE CELEI DE RIT GREC: URMAȘII ROMEI DIN PONTUL EUXIN ȘI DE LA MAREA BALTICĂ

Dr. Alexandru Simon¹

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, *valahii* (adică românii) de la nordul Dunării de Jos, în primul rând cei din Moldova aflată în formare, păreau destinați autorității Papalității de la Avignon². Tot la acea vreme, lituanienii, coborâți din nordul baltic spre sudul euxin, peste rămășițele – tătărești, dar și cumane – ale Rusiei Kievene, apăreau drept mențiți a rămâne sub puterea Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol³. Între anii 1386 și 1387, românii și lituanienii și-au

1. CS. I. dr. habil. Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, E-mail: alexandru.simon@acad.ro.
2. Vezi aici și Anton Kern, „Der Libellus de notitia Orbis Johannes III (de Galonifontibus?) O.P. Erzbischofs von Sultanyeh”, *Archivum Fratrum Praedicatorum*, VIII (1938), pp. 82-123.
3. Cităm o altă lucrare clasică: John Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia. A Study of Byzantine-Russian Relations in the 14th Century*, Cambridge, 1981, pp. 171-175, 190-191.

schimbat – „între ei” – drumurile⁴. Jogaila, ducele Lituaniei (botezat anterior și în ritul *grec*), s-a convertit la credința Papalității romane, aflată în Marea Schismă a Apusului⁵. Petru I al Moldovei (anterior creștin de rit *latin*) a acceptat – deopotrivă – suzeranitatea fostului Jogaila, devenit Vladislav (al II-lea), și astfel și rege al Poloniei, și păstorirea Marii Biserici⁶.

Mai există o „ciudățenie” româno-lituaniană transmisă de Evul Mediu. Românii (*valahii*) nu erau singurii romani din Răsărit. Mai „existau” și romanii lituanieni. Cele două romanități nu au fost privite împreună⁷, cel puțin aparent și cel puțin până acum. Argumente ar fi fost însă destule.

ORIGINEA ITALIANĂ A LITUANIENILOR ȘI O VOCE DISCORDANTĂ

Jan Długosz († 1480) nu i-a avut la suflet pe lituanieni⁸. Cu toate acestea, a fost primul care a așezat ideea originilor romane, republicane,

4. Al. Simon „Moldova între Vilnius și Moscova. Anii trecerii de la Roma la Constantinopol (1386-1388)”, *Studia Universitatis Babes Bolyai. Historia*, XLVIII (2003), 1-2, pp. 3-56.

5. Vezi aici rezumatul lui S.C. Rowell's din 1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvosaktas [Actul de la Krewo (14 august 1385)], editor Jūratė Kiaupienė, Vilnius, 2002, în acest caz pp. 135-143.

6. Favorabil – desigur – Bizanțului: Vitalien Laurent, „Aux origines de l'Église moldave: Le métropolitain Jérémie et l'évêque Joseph”, *Revue des Études Byzantines*, V (1947), pp. 158-170.

7. Ne referim astfel, de pildă, tocmai la lucrarea clasică a lui Jan Długosz, *Annales seu cronici incliti Regni Poloniae*, ediție Alexander Przewdzicki, I-IV/V, Kraków, 1873-1887 (Długosz).

8. Jerzy Suchocki, „Geneza litewskiej legendy etnogenetycznej. Aspekty polityczne i narodowe”, *Zapiski Historyczne*, LII (1987), 1, pp. 27-65, la pp. 36-38.

nu imperiale⁹, ale lituanienilor într-o formă umanistă coerentă, în anii 1470 cel târziu¹⁰. El socotea și că numele Lituaniei era o formă coruptă – de lituanieni, dar și de către ruși (ruteni) – pentru *L'Italia*, lituanienii fiind de fapt „gli” *l'italianii*¹¹. Preocupat (și) de rănilor polone lăsate de dezastruoasa campanie moldavă a lui Jan Albert de la 1497 și cenzurat în consecință¹², Matei Miechowita († 1523) a promovat la rândul său originea italiană a lituanienilor¹³. Conceptul, tot mai popular în nord, preceda însă scrierile lui Długosz și Miechowita.

Născută aparent „dinspre” cavalerii teutoni, mirați de limba *lituană* (pe care au asociat-o unei forme de latină)¹⁴, ideea (politică) a fost

9. Pentru simbolistica anti-tiranică a originii romane a lituanienilor (inclusiv la Długosz): Joanna Orzel, „From Imagination to Political Reality? The Grand Duchy of Lithuania as a Successor of Rome in Early Modern Historiography (15th-18th Centuries)”, *Open Political Science*, I (2018), pp. 170-181, la p. 172 (pe urmele cercetărilor lui Artūras Vasiliauskas). Lituanienii, conduși de Palaemon (care apare și pe Tibru, drept protector al navelor, în versurile lui Ovidiu) ar fi fost urmașii soldaților lui Pompei, cel învins de Iuliu Cezar.
10. Długosz, II, Kraków, 1876, pp. 470-472. Tot el considera că pruşii (*pruthenii*) și lituanienii avuseseră un numitor comun latin (sigur unul lingvistic) roman (prin practicile păgâne).
11. Vezi aici și Jakub Niedźwiedz, „How did Vergil help forge Lithuanian Identity in the Sixteenth Century?”, în *Latinitas in the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania: Its Impact on the Development of Identities*, editor Giovanna Siedina, Firenze, 2014, pp. 35-48.
12. Natalia Nowakowska, „Poland and the Crusade in the Reign of King Jan Olbracht, 1492-1501”, în *Crusading in the Fifteenth Century: Message and Impact*, editor Norman Housley, New York, 2004, pp. 128-147, la p. 147 (tonul este altminteri favorabil Casei de Jagiello).
13. *Opis Sarmacji*, ediție Heryk Barycz, Tadeusz Bienkowski, Wrocław 1972, p. 64.
14. Deși se îndoia că orginea romană a lituanienilor ar fi fost gândită de teutoni pentru a-și justifica expansiunea, Mathias Niendorf (*Das Großfürstentum Litauen 1569-1795. Studien zur Nationsbildung in der Frühen Neuzeit*, Wiesbaden, 20102, pp. 59-60) a subliniat corect faptul că rădăcinile romane ale lituanienilor erau utile atât în fața Poloniei, cât și a Rusiei (Kievene și apoi) Moscovite. Polonia i se datora lui Lech, plecat din sud-vest, din Dalmația (de la Adriatică), iar Rusia lui Rurik, coborât din nord-vest, din Gotland (estul Suediei).

cultivată – s-ar putea – deja încă de la Vitold, marele duce al Lituaniei, pe când acesta își cerea coroana regală de la Sigismund de Luxemburg în anii 1410-1420¹⁵. Conceptul a ajuns la maturitate în secolul al XVI-lea, al Reformei¹⁶, pe măsură ce polonezii (*leșii* în Moldova, adică urmașii lui *Lech* din Dalmația)¹⁷ au asumat – tot mai apăsător și totodată în manieră antichizantă – originea lor sarmată¹⁸. Lituanienii, „un altfel de” varegi, înstăpâniți în Răsăritul Europei (dar tot asupra

-
15. Vezi și S.C. Rowell, *Lithuania Ascending: A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295-1345*, Cambridge, 1994, pp. 31-32. Des folosite în secolul al XVI-lea (*se non è vero, è ben trovato*) drept dovezi ale romanității lituane, cele mai vechi cronici rusești (rutene) păstrate nu pomenesc obârșia lituanienilor (un subiect delicat și pentru Vitold într-o „mare” *rusă*).
 16. Matei (Maciej) Strykowski († 1593) a mutat etnogeneza în vremea decăderii Romei. Pentru „a încreștina” începuturile lituanienilor (de dinaintea anilor 1385-1386), în *Cronica Marelui Ducat al Lituaniei și a Samogiției* se afirmase deja că un *Palemon* fugise din Italia din cauza persecuțiilor lui Nero (Miraslau Shpakau, „Ideological Implications of the Earliest Lithuanian Version of the Roman Myth”, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, XXV (2018), pp. 7-24). Pe *Palemon* „îl chema” și *P,ublius*. *Libon* (de unde *Libonia-Livonia*), dar și *Apolonus*.
 17. Vezi David M. Althoen, *That Noble Quest: From True Nobility to Enlightened Society in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 1550-1830*, I, Ann Arbor, MI, 2000, pp. 61-65. Din păcate, această teză de doctorat, din care au fost desprinse numeroase informații, a rămas inedită.
 18. Tot Długosz ridicase originea sarmatică drept bază antică comună a polonezilor și a rutenilor. Ea s-a impus pe măsură ce Uniunea de la Krewó (1385) a devenit Uniunea de la Lublin (1569), Polonia și Lituania devenind *o republică*. În acele condiții, Martin (Marcin) Bielski (în *Kronika wszystkiego świata*, Kraków, 1564³, pp. 358-359) a contestat cu hotărâre originea nobilă romană a primitivilor nobili lituanieni. Fiul său, Ioachim, i-a modificat postum opinia lui Martin Bielski (Orzel, „From Imagination to Political Reality?”, p. 174).

vechilor ruși)¹⁹, ar fi fost rudele valahilor²⁰, cele două neamuri fiind – pe deasupra – legate și prin dinastii lor încă din veacul al XIV-lea²¹.

Rapid, dar și izolat, originea romană a lituanienilor a fost contestată de Filippo Buonaccorsi Callimachus († 1496)²². După 1472, el a fost secretarul lui Cazimir al IV-lea al Poloniei († 1492), al doilea mare educator – după Długosz – al fiilor lui Cazimir²³ și principalul

19. Amintim aici și așa-numita *Cronică moldo-rusă*. Ea se oprea la moartea lui Ștefan al III-lea (1504). Ca manuscris păstrat, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cronica era de o vârstă cu principalele scrieri asupra originii lituanienilor (Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Re de Dacia: un proiect de la sfârșitul Evului Mediu*, Cluj-Napoca, 2018, pp. 40-42). Dacă i-ar fi fost mai favorabilă lui Ștefan (cărui îi pomenea doar înfrângerile otomane și îi așeza conflictul cu Jan Albert sub semnul ambiguității), *Cronica moldo-rusă*, construită (și) pe lupta cu tătarii (la fel precum fondarea/ fondările Lituaniei), putea fi socotită – prin ruptura dintre *vechii romani* (refugiați în Răsărit tocmai de la Veneția), de *papiștii* (care se instăpâniseră în Apus) – o încercare, comandată de către însuși Ștefan, de împăcare a „noilor veniți” (*valahii romani*) cu „autohtonii” (i.e. cu rușii *pravoslavnici*).
20. Vezi în acest – oricum sensibil – context și Victor Spinei, „Substanța epică a legendei vânătorii rituale a animalului-călăuză la triburile eurasiatice și la popoarele învecinate din Evul Mediu”, *Arheologia Moldovei*, XXXVII (2014), pp. 73-134, aici pp. 94-96, pentru *Cronica* [Letopisețul] *de la Bychowicz*, care reprezenta un liant între mediile diverse din Lituania (cu Podolia, i.e. în mare parte Rutenia) și Moldova (cf. și Alexandru V. Boldur, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457-1504). Studii de istorie socială și politică*, Madrid, 1970, p. 300).
21. În legătură cu aceste relații de familie (care se confundă în bună măsură cu începuturile statului moldav): Mark Whelan, Al. Simon, „Changes in Moldavian Politics at the End of the Rule of Alexander I the Good: Documentary Notes”, *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXXI (2015), pp. 149-160.
22. Domenico Caccamo, „Filippo Buonaccorsi (*Callimachus Experiens*)”, *Dizionario Biografico degli Italiani* (Roma), XV (1972), *sub voce*. Prins într-un complot împotriva papei Paul al II-lea și, imediat după, într-o încercare nereușită de a preda Chiosul genovez turcilor (1468), Callimachus s-a refugiat pe Bosfor (1469). De acolo, profitând de afacerile poloneze ale familiei Tedaldi, rudele sale, a ajuns în regatul lui Cazimir în iarna lui 1469-1470. Susținut de Gregorie de Sanok, arhiepiscop de Lvov, Callimachus a intrat în grațiile regelui.
23. S-a apropiat destul de mult și de Jan Długosz. Biografia acestuia (*Vita Ioannis Dlugosch senioris canonici cracoviensis*) i-a și fost atribuită lui Callimachus (în această privință, vezi și Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1993², p. 75, nota 89).

sfătuitor al lui Jan Albert, fiul favorit al lui Cazimir²⁴. Callimachus a respins similitudinile dintre latină și lituaniană. A legat originile lituanienilor mai curând de vechii celti care, în Antichitate, trecuseră – într-adevăr – Bosforul în Asia Mică²⁵.

POLONEZII, LITUANIENII ȘI ROMANITATEA VALAHILOR DE LA 1359 LA 1475

La Callimachus, contestarea romanității lituanienilor (a originii lor din Italia, mai exact) urma afirmării romanității *valahilor*²⁶. Ambele au fost înscrise în *Viața* cardinalului Zbigniew Oleśnicki († 1455), patronul venerat al lui Jan Długosz. Callimachus a început lucrul la *Viața* cardinalului înaintea verii lui 1479²⁷, adică cu vreun an înaintea dispariției lui Długosz²⁸. Callimachus a completat și dezvoltat – în mod

24. În special Krzysztof Baczkowski, *Rady Kallimacha*, Kraków, 1989. Manuscrisele scrierilor lui Filippo Buonaccorsi Callimachus trebuie privite cu prudență. După dispariția sa (1496) și mai ales după moartea lui Jan Albert (1501), *Sfaturile* lui Callimachus au fost modificate pentru a întări acuzațiile de uneltire pentru instalarea unei *tiranii* în Regatul Poloniei.

25. Oleg Łatyszonek, „Polityczne aspekty przedstawienia średniowiecznych dziejów ziem białoruskich w historiografii Wielkiego Księstwa Litewskiego XV–XVI w.”, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, XXV (2006), pp. 5–44, la pp. 10–12; Jan Jurkiewicz, *Od Palemona do Giedymina. Wczesnonowoczesne wyobrażenia o początkach Litwy*, I, Poznań, 2013, pp. 42–46.

26. *Vita et mores Sbignei cardinalis*, ediție Irmina Lichońska, Warszaw, 1962, pp. 26–28, pentru *valahi*, și pp. 38–41, pentru lituanieni (amintim și ediția lui Ludwik Finkel, Lwów, 1891, disponibilă și online, în acest caz, la pp. 19–21, 27–30). Nu cunoaștem ca această succesiune să fi fost până la această dată observată în istoriografia română (nici măcar în legătură cu romanitatea românilor), care a acordat destulă atenție lui Callimachus și scrierilor acestuia.

27. Cf. deja introducerea lui Ludwik Finkel la ediția citată (1891), în acest caz p. 2, și nota c.

28. El refuzase Arhiepiscopia Pragăi și trebuia să devină arhiepiscop de Lvov, principalul scaun de rit *latin* de la hotarul cu Moldova lui Ștefan al III-lea *cel Mare*, favoritul Jan lui Długosz (Paul W. Knoll, „Jan Długosz”, *Polish Review*, XXVII (1982), pp. 3–28, la pp. 20–25).

substanțial – rândurile lui Długosz dedicate familiei Oleśnicki, inclusiv cele privind romanitatea *valabilor* și conflictul moldav de la 1359 dintre frații Petru și Ștefan²⁹. Callimachus i-a contestat însă lui Długosz ideea romanității lituanienilor. În cadrul uniunii polono-lituaniene, aceasta era o opțiune de evidentă valoare politică, nu numai umanistă³⁰, romanitatea întărind doar pozițiile „turbulenților” lituanieni.

Motivele rupturii „romano-lituaniene” dintre Długosz și Callimachus de la 1479-1480 pot fi legate de experiențele lui Callimachus de pe drumul de la Constantinopol la Cracovia (1469-1470), via Moldova sau și Crimeea³¹, și de *Viața* regelui Vladislav al III-lea Jagiello, cel căzut la Varna (1444)³². La *Viața* lui Vladislav, Callimachus lucra în paralel cu *Viața* lui Oleśnicki, ostil supremației papale (precum Callimachus) și Unirii Bisericii de la Florența (1439), susținută în schimb de Vladislav³³. Mai curând pro-, decât anti-otoman, precum însuși Cazimir³⁴, Callimachus nu avea nevoie de o prezență etnică

29. Vezi și Ștefan S. Gorovei, „Animalele Țărilor Moldovei. Variațiuni istorice”, în *Lumea animalelor. Realități, reprezentări, simboluri*, editor Maria-Magdalena Székely, Iași, 2013, pp. 441-458, la pp. 446-451, pledând însă pentru datarea conflictului un deceniu mai târziu.
30. Deoarece Callimachus nu l-a nominalizat pe Długosz când a deschis polemica, este posibil ca rândurile privind originea *lituanilor* să fi fost scrise după decesul lui Długosz.
31. Datele au rămas aceleași de la Heinrich von Zeissberg, *Kleinere Geschichtsquellen Polens im Mittelalter* (extras din *Archiv für Österreichische Geschichte*, LV), Wien, 1877, pp. 46-47.
32. El fusese și regele Ungariei, huniade la vremea lui Callimachus (*Historia de rege Vladislao*, ediție I. Lichońska, Anna Komornicka, Thaddaeus Kowalewski, Warszawa, 1961, p. 14).
33. Vezi astfel – mai ales prin raportare directă la convertirile din anii 1380 – și Johannes Preiser-Kappeller, „Zwischen Union, Konversion und Konfrontation: Polen-Litauen und die byzantinische Kirche im 14. und 15. Jahrhundert”, *Jahrbuch des Wissenschaftlichen Zentrums der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Wien*, III (2010-2012), pp. 99-114.
34. În această privință, vezi în continuare Șerban Papacostea, „La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XVe siècle”, *Revue Roumaine d'Histoire*, XIII (1974), 3, pp. 445-461.

romană în componența puterii jagiellone. Din acest punct de vedere, umanistul pare să fi împărtășit perspectiva otomană, care-i așeza pe *valahi* (spre deosebire de lituanieni, astfel după Callimachus) în rândul *popoarelor nordice* fanatizate de papă³⁵. Pe atunci, în anii 1470-1480, instrumentalizarea pontificală a românității românilor (*valahilor*) – poate în primul rând prin intermediul vechii Dacii – era deja un loc comun în politica Renașterii³⁶.

Pe de altă parte, originea italiană, dar nu din Roma, a lituanienilor nu a fost respinsă complet de Callimachus, poate și din cauză că aceasta sprijinea integrarea în *Commonwealth*-ul jagiellon și a *valahilor*³⁷. Originea lor romană și apartenența acestora la sfera regală a Cracoviei au fost ferm susținute atât de către Długosz, cât și de către Callimachus, ambii excelenți cunoscători ai literaturii latine antice³⁸.

35. Firdevsî-Rumî, *Kuth-nâme*, ediție Ibrahim Olğum, İsmet Parmakizoglu, Ankara 1980; pasaj semnalat de către Mihail Guboglu în recenzia făcută lucrării în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie* A.D. Xenopol, XXII (1985), 2, pp. 849-852. Subiectul merită reluat.

36. Amintim doar două izvoare. Unul este și a fost des citat (Flavio Biondo, *Ad Alphonsum Aragonensem serenissimum regem de expeditione in Thurcos* [1452/ 1453], în *Scritti inediti e rari di Flavio Biondo* (= *Studi e Testi*, XLV), ediție Bartolomeo Nogara, Città del Vaticano, 1927, p. 45). Celălalt a fost (voit?) uitat (*Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* (= *Fontes Rerum Austriacarum*), II, 61-62, 67-68), editor Rudolf Wolk, III. *Briefe als Bischof von Siena*. 1. 23. September 1450-1. Juni 1454, Wien, 1918, no. 109, p. 190-191; scrisorile, practic identice, ale lui Enea Silvio Piccolomini către papa Nicolae al V-lea din 19 iunie și din 12 iulie 1453).

37. Este poate util de amintit în acest context că la originea denumirii de *v(a)lab* stă numele unui trib celt, *volcae*, pomenit de Cezar în *De bello Gallico* (de aici denumirea a trecut la germani, fiind folosită pentru vecinii latinofoni ai acestora și, mai apoi, la slavi). Din acest punct de vedere, mai aproape de origine celtică – de această dată – comună a *valahilor* și lituanienilor, a fost Długosz, nu Callimachus (care propusese „alternativa” celtică pentru originea lituanienilor). După Długosz, *valabii* se trăgeau din *genus et natio Voloscorum* din Peninsula Italică (Długosz, II, p. 277, tot sub *Anno Domini 1359*, precum la Callimachus).

38. A. Armbruster, „Das Rumänenbild der Ungarn und Polen”, în Idem, *Auf der Spuren der eigenen Identität*, Bukarest, 1991, pp. 167-176; Idem, *Romanitatea românilor*, pp. 72-75.

Totuși, nici măcar mai puțin renașcentistul Długosz nu a afirmat „frăția” romană *valaho*-lituaniană. Mai exista o problemă.

Un admirator sincer, după toate probabilitățile, al lui Ștefan al III-lea *cel Mare*, Długosz a evitat să-i amintească domnului Moldovei originea romană, clamată atunci printre alții de Giovanni Mario Filefo³⁹, în contextul luptelor cu Imperiul Otoman de la 1475-1476 și a ridicării lui Ștefan drept atlet – de rit *grec* – al Papalității romane⁴⁰. La acea vreme însă, Ștefan era asociat nu cu Cazimir, ci cu Matia Corvin⁴¹, Hunedoreștii, expresia politică a romanității *valabilor* de la acea vreme⁴², fiind disprețuiți deopotrivă de către Długosz și Callimachus⁴³, deoarece Iancu de Hunedoara „îl costase” viața pe Vladislav al III-lea Jagiello al Poloniei și al Ungariei în dezastrul cruciat de la

39. Amyris. *De vita et gestis Mahometi Turcorum imperatoris*, ediție Aldo Manetti, Bologna, 1978, pp. 79-80. Vezi acum Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, „Francesco Filefo și soarta Daciilor în secolul al XV-lea”, în *Istoria ca pasiune. Studii oferite profesorului Alexandru-Florin Platon la 65 de ani*, editori Petronel Zahariuc, Laurențiu Rădvan, Liviu Pilat, Iași, 2022, pp. 145-161.

40. În vechiul subiect, vezi Al. Simon, „Să nu ucizi o pasăre cântătoare: soarta unui *fortissimus rei Christiane athleta* în ochii Veneției”, în *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, editori Susana Andea, I.-A. Pop, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2009, pp. 159-169.

41. Pentru „năbădăioasa” relație: I.-A. Pop, Al. Simon, „Arbitrajul de la Foligno din 1476: *l'Ungaro o il Valacho?*”, *Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol*, LVII (2020), pp. 65-80.

42. Julia Dücker, „Konstruktion einer ruhmreichen Vergangenheit: die Abstammung des ungarischen Königs Matthias Corvinus”, în *Integration und Desintegration der Kulturen im europäischen Mittelalter*, editori Michael Borgolte, J. Dücker, Marcel Müllerburg, Bernd Schneidmüller, Berlin, 2011, pp. 137-151; I.-A. Pop, „Alcuni aspetti della diffamazione del re Mattia Corvino nel XV secolo”, *Transylvanian Review*, XXIV (2015), suppl. 2, pp. 26-34.

43. Mai puțin totuși de cel din urmă, semnificativ mai pragmatic și mai bine conectat decât Długosz (vezi și Gioacchino Paparelli, *Callimacho Esperiente*, Salerno, 1971, pp. 123-124).

Varna⁴⁴. Pentru soția lui Cazimir al IV-lea, Elisabeta de Habsburg, Matia era [...] *un țaran, un pitic, un Valah, un câine* [...]⁴⁵. Długosz și Callimachus știau aceasta.

CASA DE JAGIELLO ȘI ROMANITĂȚILE „ÎNCONJURĂTOARE” LA VREMEA RENAȘTERII

Exista în fapt o triplă romanitate: a Hunedoreștilor (cărora Jagiellonii le disputau nu doar Ungaria, ci și Boemia)⁴⁶, a *valabilor* (sub Ștefan, „vasalul rebel” al Cracoviei)⁴⁷ și a lituanienilor (care țineau o vastă întindere locuită majoritar de creștini de rit *grec* și dorită de Rusia Moscovită)⁴⁸. Situația – să-i spunem romană – era foarte riscantă pentru coroana polonă în anii 1470, iar Regatul Poloniei, favorabil mai degrabă partidei conciliariste decât celei pontificale, nu avusese în

44. Długosz, IV, Kraków, 1878, pp. 1-2. Destui îl învinovăteau pe Iancu pentru Varna (vezi aici și *Rejekt Aeneas, Accept Pius: Selected Letters of Aeneas Sylvius Piccolomini (Pius II)*, editori Thomas Izbicki, Gerald Christianson, Philip Krey, Washington, DC, 2005, no. 71, p. 289).

45. În original: [...] *Matyasze chłop, kurczek, Włoszyn, pies, niegodziem jej* [...] ([...] *Matia „este” un țaran, un pitic, un Valah, un câine, nu este „pur și simplu” demn de ea* [...]) (Małgorzata Duczmal, *Jagiellonowie. Leksykon biograficzny*, Poznań-Kraków, 1996, p. 282). Elisabeta nu dorea să-și căsătorească vreuna din fete, Sofia și apoi Hedwiga/Jadwiga, cu Matia (1468).

46. Pentru context, a se vedea recent Tomáš Homolá, *Na vzostupe moci: Zabraněná politika Mateja Korvína v stredoeurópskom priestore v rokoch 1458-1471*, Bratislava, 2019, pp. 139-142.

47. A se vedea un studiu fundamental Ș. Papacostea, „Politica externă a lui Ștefan cel Mare: opțiunea polonă (1459-1472)”, *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XV (2007), pp. 13-28.

48. J.L.I. Fennell, *Ivan the Great of Moscow*, London, 1962, p. 9; Gustave Alef, „The Adoption of the Muscovite Two-Headed Eagle: A Discordant View”, *Speculum*, XLI (1966), 1, pp. 1-23.

ultimele decenii cele mai bune relații cu papii de la Roma⁴⁹, inclusiv datorită Kievului „lituanian” care căutase să se unească – peste capul lui Cazimir – cu Biserica Romei (1476)⁵⁰. Pragmaticul Filippo Buonacorsi Callimachus a realizat pericolul mai bine decât Jan Długosz.

Capul lui Cazimir al IV-lea a stat să cadă în Lituania (1481)⁵¹. Matia, Ștefan al III-lea și Ivan al III-lea s-au aliat (1482-1483)⁵². Cucerirea otomană a Chiliei și Cetății Albe (1484) s-a transformat într-o rană polonă („cusută” la 1489 prin diplomația lui Callimachus)⁵³ și într-o fractură între Ștefan și Jan Albert, însărcinat de tatăl său să-l ajute pe domnul, și nu pe sine, un domn al cărui omagiu personal regele Poloniei îl obținuse într-un sfârșit (1485)⁵⁴. De acest jurământ jagiellon, Ștefan a fost desfăcut de papa Inocențiu al VIII-lea în favoarea

49. În această privință, a se vedea cu precădere Joachim W. Stieber, *Pope Eugenius IV, the Council of Basel and the Secular and Ecclesiastical Authorities in the Empire: The Conflict over Supreme Authority and Power in the Church*, Leiden, 1978, pp. 201-202; Harold B. Segel, *Renaissance Culture in Poland: The Rise of Humanism, 1470-1543*, Ithaca, NY, 1989, pp. 59-60.

50. Oskar Halecki, *From Florence to Brest (1439-1596)* (= *Sacrum Poloniae Millennium*, V), Rome, 1958¹, pp. 104-107; Borys A. Gudziak, *Crisis and Reform: The Kievan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, Cambridge, MA, 2001², pp. 47-49. Inutil poate de spus, subiectul a rămas unul extrem de politic până astăzi.

51. K.V. Bazilevici, *Politica externă a statului rus centralizat în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, București, 1955, pp. 213-214, 217; Subiectul trebuie reprivit, cu „ochi de anii 1400” însă.

52. Mihail A. Ciobanu, *Relațiile moldo-moscovite de la Ștefan cel Mare la Petru Rareș. Oameni, fapte, ceremonial* [teză de doctorat (Universitatea Alexandru Ioan Cuza)], Iași, 2020, pp. 68-70.

53. A se vedea aici și Tadeusz Wyrwa, *La pensée politique polonaise à l'époque de l'Humanisme et de la Renaissance (un apport à la connaissance de l'Europe moderne)*, Paris, 1978, pp. 211-212.

54. Liviu Pilat, „Cruciada din 1487, moment de cotitură în relațiile moldo-polone”, în *Putna, ctitorii ei și lumea lor*, [editor Ovidiu Cristea,] București, 2011, pp. 65-74, la pp. 71-73.

lui Matia (1489)⁵⁵. Acesta plănuia deja să împartă stăpânirile regelui Cazimir al IV-lea cu cavalerii teutoni și cu Rusia moscovită (1488)⁵⁶.

În primăvara anului 1490, pe când scria că *la cosa del Valacho debole*⁵⁷ și se pregătea să pledeze cauza Poloniei în fața lui Inocențiu, afirmând totodată romanitatea *valabilor*, supușii de drept ai Cracoviei⁵⁸, Callimachus nu avea vreun motiv să sprijine pe Ștefan și cu atât mai puțin vreo înrudire latină (*italică*) între *valahi* și lituanieni, chiar și după ce Matia murise (aprilie 1490). Ștefan s-a opus deschis întronării lui Jan Albert în Ungaria⁵⁹. Fie cu sprijinul nobililor ruși, fie cu cel al tătarilor și turcilor, a continuat să prade Podolia (cum făcea încă de la 1488), partea sud-vestică a Lituaniei⁶⁰. Ultimul lucru de care avea nevoie Casa de Jagiello era un „cârlig” roman înfipt de Ștefan în Lituania, unde el beneficia deja de susținerea a destui nobili de rit *grec*⁶¹.

55. Ș. Papacostea, „De la Colomeea la Codrii Cosminului (poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)”, *Romanoslavica*, XVII (1970), pp. 525-554, aici pp. 527-530.

56. Karl Nehring, „Quellen zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts” (I), *Levéltári Közlemények*, XLVII (1976), 1, pp. 87-120, sub no. 203, p. 119.

57. Vezi *Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486-1516* (*Kodeks zagrzebski*), editor Józef Garbacik, Wrocław-Warsawa-Kraków, 1966, no. 4, p. 11 (mesaj redactat *manu propria*).

58. Pentru altminteri faimosul discurs: Philippus Callimachus Experiens, *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, eds. I. Lichońska, T. Kowalewski, Warszawa, 1964, p. 33.

59. Al. Simon, „Domnul Moldovei și regii Ungariei la 1490. Un document de la Ștefan cel Mare”, *Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol*, XLIII-XLIV (2006-2007) [2008], pp. 15-36.

60. Pentru evenimente, vezi acum și L. Pilat, „Ștefan cel Mare, Mesih Pașa, „răscoala” lui Mucha și preliminariile războiului moldo-polon”, *Analele Putnei*, XV (2019), 1, pp. 69-88.

61. Constantin Rezachevici, „Ștefan cel Mare, Ivan III, Sofia Tominicina (Paleolog) și Elena Ștefanovna Voloșanca”, *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXII (2004), pp. 51-72, la pp. 63-65.